

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDĀ LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI ǀA U THOMA (P1)

2018

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ǀi ǀi na masiatari a 13.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)

2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.

3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.

4. Thomani khethekanyo INWE NA INWE kha siatari LISWA.

5. Hune khethekanyo inwe na inwe ya fhelela hone ni talele.

6. Nomborani phindulo dzaŋu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.

7. Ni tshi fhedza u fhindula khethekanyo inwe na inwe ni pfuke mutaladzi.

8. Ni dzhie le nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.

9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A:	Minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B:	Minetse ya 30
KHETHEKANYO YA C:	Minetse ya 40

10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi no vhalea.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**TSIRELEDZO NA THONIFHO KHA ZWIPUKA**

- 1 Mafhungo a u tenda nga u vhona a si u dina hao iwe vathu; muthu kha pfe tshitanda a tshi na ndevhe. Vha vhulondaphukha vha dzulela u ita bembela nga zwirathisi zwa nyandadzamafhungo sa radio na televishini vha tshi kaidza vhadzulapo uri vha songo fanywa vha zwima phukha nga nnda ha thendelo. Naho zwo ralo, hu di vha na vhañwe vhane u nyadza 5 na u vunda mulayo, vha sa vhuye vha zwi ita mafhungo.
- 2 Ndi hanefha kha la Mpambe he ha vha hu na vhañhannga vhe vha vha vha tshi khou di bvela phanda na u zwima, na u kaidzwa khavho ho tou vha u shela madi ntha ha tombo. Vho vha vha tshi do kundwa ngani u zwima phukha dza daka ngeno tshikoloni vho bva nga fasitere, a mbo vha 10 maele. Tendani nga honohu u vha na tshitavhili, o mbo di dolana na vhalo vhañhannga. O mbo di thoma u ya tshikoloni nga tshidola, nahone tshiñwe tshifhinga o vha a tshi fhedza na vhege a songo lu vhea. Ha, nwana-de thovhela! Kha zwa tshikolo o vha a tshi tou vhonele kule lwe na vhadededzi vha vha vho vhea fhulufhelo lavho khae, fhedzi a vho 15 shanduka mudzimba.
- 3 Linwe duvha vhañhannga avha vho ri vhe kati na mushumo wavho vha tangana na ndou i tshi dzwala. Vho tou mangala nga mmbwa dzavho dzi tshi da khavho dzo tou hwalela, matsina dzo vha dzo swika dza vusa nguluvhedaka ya nzadze. Yo ri u kherula thumbu ya inwe mmbwa, dzila 20 dziñwe dze malo, u fa a hu felwi! Dza tuwa dzo tou ri, dzi tshi livha kha vhañe vhadzo. Vhone-vho vha tshi vhona mmbwa dzi luvhiloni luhulu vhe thañwe dzo vusa nama nandi! Mato e vhona! Nguluvhedaka i murahu ha dzila mmbwa yo halifha lwa u halifha. A vho ngo tsha ima, ho vho tou vha u li ovhola vha sa tsha sedza na he vha vha vha tshi ya hone. Zwitaka 25 zwa mipfa a zwo ngo vha ita zwituku; zwo ri u vha kherukanya vha tuwa vha tshi nzwuruma malofha.

- 4 Vhathannga vho bvelela midini vha sa tsha kona na u ima, ndi he vha thoma vhe nga zwivhindi phalakhasha. Vha tshi dzivhuluwa vha talutshedza mboni ye vha tangana nayo. Vhathu vho vha sea khathihi na u vha rovhedza. Masala we a vha e muthu o gudelaho tsireledzo ya mupo na zwipuka, o mbo di ri: 'Matsina ndi zwavhuḁi arali zwipuka zwi tshi ita zwi tshi ditsireledza nga zwone zwine.' Vhaswa vhaḁa vho vha vho no sokou rafha maḁo, u tshuwa a ri tsha amba. Iḁa mmbwa ye ya kherulwa thumbu nga nguluvhedaka yo ri u sala ya dedengela ya vhuya ya bvelela midini. Vhathu vha tshi i vhona vho mbo di vhidza Masala we nga u tavhanya a rwela lutingo vha Vhulondazwipuka vha ḁa nga u tavhanya na madokotela a thusothangi. Yo ri u lafhelwa hanefho ya hwalwa nga ambulese ya iswa vhuongeloni ha zwipuka. 30 35
- 5 Masala o vha kaidza o sinyuwa vhukuma, a ri vha tou dovha vha ḁo dzhielwa vhukando ha mulayo. Vhathannga vho pfa mbilu dzo rulea, vha fulufhedzisa uri a vha tsha ḁo dovha. O ombedzela ḁa uri phukha na dzone dzi na pfanelo ya u tshila khathihi na u londotiwa, nahone ane a zwima phukha u tea u vha na thendelo. Nangoho Masala o vha a tshi funa zwipuka nga mbilu yawe yothe. Ndi hunzhi he a vha a tshi lutana na vhathu vhane musi vha tshi thavha zwifuwo zwa mahayani zwi ngaho kholomo, mbudzi, khuhu na zwiḁwe a vhilaela nga ndila ine zwa vhulawa ngayo. O vha a tshi ri na zwone zwi tea u fa zwi na tshirunzi. 40 45
- 6 Ntsa ya ḁa munawa a i humi; vhaswa vhaḁa vho livhaledza vhege dzi si gathi vha mbo vhuyeleva kha ḁa maitele avho. Itali thotha na yone i tshi dina, vhathada vho vha vha tshi vho tou vhusiku sala nduni musi vha tshi ya u zwima. Liḁwe ḁuvha a zwo ngo vha tshimbilela musi vha tshi vusa nungu ye ya vha yo edela. Yo ri u thoma u dizuza mithenga yayo ḁa ya mipfa, vathannga vha pfa u nga vha khou tou rungwa nga vhura. Tendani o mbo di vha na mashudu mavhi nge muthenga wa nungu wa mbo di mu thavha kha liḁo ḁa mbo di tunzwuwa, ha mbo vha u pofula halo. Nazwino ri tshi khou amba u vho vhona nga lithihi. 50 55
- 7 Masala o ri u pfa tshiwo itshi a sa vhuye a ita thidza, o ya a vhiga kha vha Vhulondaphukha vhe nga u bonya ha iḁo vha vhiga tshipholisani. Ho mbo di vha u lilelwa nga tsimbi ha vathannga avha. 60

[Vhubvo: *Thimu ya vhaḁoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B

[Vhubvo: <http://www.google.co.za>]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

1.1 Vhalani phara ya 1.

Bulani zwine mulayo wa zwi shumisa kha u tsivhudza lushaka zwi tshi kwama tsireledzo ya zwipuka.

(1)

1.2 Vhalani phara ya 1.

Ndi ifhio nyiledzo yo bulwaho afha zwi tshi kwama tsireledzo ya zwipuka?

(2)

1.3 Vhalani phara ya 2.

Bviselani khagala ni tshi sumbedza zwe zwa tutuwedza uri vhatthannga vha Mpambe vha si tevhedze mulayo.

(2)

1.4 No sedza phara ya 2, ndi zwifhio zwine zwa dzumbulula uri Tendani o vha e muthu a si na vhuimo?

(2)

1.5 U ya nga phara ya 5, ndi ifhio phambano ine na nga i sumbedza vhukati ha Masala na avha vhatthannga?

(2)

1.6 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nkedzwaho afho fhasi.

Musi vathannga vha tshi vhona mmbwa dzi luvhiloni luhulu vhe ...

- A dzo neta nga u zwima.
- B dzi khou pandamedza phukha.
- C dzi khou shavha phukha ya vhuhali.
- D dzo fara phukha khulwane. (1)

1.7 Kha mutaladzi wa 16, hu na liambele: '... ndou i tshi dzwala'. Li kwama hani kupfeselele kwanu kwa iyi phara? (2)

1.8 U ya nga mafhungo aya, ndi dzifhio tsivhudzo dzine munwali a tama u dzi isa vathuni? Bulani THARU. (3)

1.9 No no vhalala phara ya 6, talutshedzani masiandaitwa e Tendani a divhangela nga u dzhena hawe kha zwiito zwivhi. (2)

1.10 No vhalala phara ya 5, ni a tendelana na na kuhumbulele kwa munwali malugana na kutshilele kwa Masala? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno THARU. (3)

1.11 U ya nga phara ya 7, ni a pfela na vhutungu avha vathannga kha zwe zwa vha bevelela? Tikedzani phindulo yanu. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

1.12 Ndi vhugevhenga-de vhune muoli a tana kha tshifanyiso itshi? (1)

1.13 Ndi vhupfiwa-de vhune ha khou bviselwa khagala nga muthu a re kha tshifanyiso itshi? Tikedzani phindulo yanu. (2)

1.14 U ya nga kuvhonele kwanu, ndi afhio maga ane a nga dzhiwa hu u itela u tsireledza zwipuka izwi? Talutshedzani MAVHILI. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

1.15 Talutshedzani vhushaka vhune ha wanala vhukati ha mafhungo a TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHIBVELEDZWA TSHA B. Tikedzani phindulo yanu zwi khagala. (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU**

TSHIBVELEDZWA TSHA C tshi tana vhulwadze ha khombo ha mutsiko wa malofha. Nweledzani nga maipfi anu ni tshi sumbedza zwine muthu a nga ita u ditsireledza kha dwadzeshifu ili.

THANYELANI:

1. Manweledzo anu a tea u faredza mbuno dza SUMBE dzi sa padiho maipfi a 90.
2. Nwalani phara yo lunzhedzanaho tshidele.
3. A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
4. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**MUTSIKO MUHULU WA MALOFHA**

Mutsiko muhulu wa malofha ndi vhulwadze vhu re khombo vhukuma ngauri a vhu na tsumbadwadze dzine dza tavhanya u vhone. Muthu u a sokou wa a ri sia, hu tshi itwa tsedzuluso ya tsho laho mufu ha wanala u wone.

Muthu u tea u dithogomela nga u ita nyonyoloso tshifhinga tshothe. U tshimbila lwa minetse ya furaru kha divha zwi fhungudza mutsiko muhulu wa malofha. Vhala vha re na zwiendedzi zwavho vha tea u di ita vha tshi tshimbila-vho nga milenzhe hu u dionyolosa.

Mutsiko wa muhumbulo ndi tshivhangi tshihulu tsha mutsiko muhulu wa malofha, ngauralo muthu kha kone u langa thaidzo dzine a tangana nadzo nga u dzulela u humbula zwivhuya. Arali a tshi balelwa u langa thaidzo kha wane vhathusi vha zwa muhumbulo.

Muthu kha vhe na ndowelo ya u dimvumvusa nga u thetshelesa muzika; zwi thusa u netulusa muhumbulo na mutsiko muhulu wa malofha u a tsela fhasi.

U vha na muvhili wo kalulaho zwi ita uri mutsiko wa malofha u vhe ntha, zwenezwo muthu u tea u lingedza u fhungudza muvhili nga u la zwiliwa zwi re na pfushi sa mitshelo, miroho na zwiliwa zwi re na mafhi.

Mabikele ndi a ndeme kha mutakalo wa muthu. Kha i vhe ndowelo ya u fhungudza muṇo zwiḽiwani, zwi a thusa kha uri u sa ḽiwane u kha khombo ya u vha na mutsiko muhulu wa malofha.

Muthu u tea u tṭshela u nwa zwikambi na u daha mafola lwo kalulaho ngauri na zwone zwi vhangā mutsiko muhuhu wa malofha. Muthu a tshi pfa a na ḽora kha nwe maḽi ngauri ndi one ane a ḽisa mutakalo.

Tshiṇwe tshine tsha nga thusa u fhungudza mutsiko muhulu wa malofha ndi u awedza muhumbulo nga u femela ngomu na nṇḽa lwa tshifhinganyana. Izwi zwi thusa uri mbilu ya muthu i kone u bommba malofha nga ṇḽila yavhuḽi.

Muvhili ndi u tou ḽiṭahulela; ndi ngazwo muthu a tshi tea u ṭhogomela mutakalo wawe u itela uri a kone u vha na maḽuvha manzhi a u tshila.

[Zwi bva kha: *Thimu ya vhatoli*]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

**KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE
KWA LUAMBO**

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

Talelani khungedzelo i tevhelaho (TSHIBVELEDZWA TSHA D) uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoyi.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

NDONDOLA TSHITUDIO!!!

Ahee! Rine vha Nondola ro kavha fhano.

Vha a toda u gudiswa u lidza zwilidzo?

Nnyi na nnyi o tangedzwa.

Vha guda u lidza kha rine ri vha rekhoda nga fhedzi,

arali tshigwada tshavho tshi tsha vhathu vha fumi.

Ri vhapfumbudzimakone, vha do tuwa vha sa nangwi.

Na vha dzikereke vho tangedzwa.

Murumba u tambela tshanda!

Mbadelo dzashu ndi u tou ambedzana.

Ri vula nga iri ya malo ra vala nga iri ya malo nga madekwana.

Kha vha ri kwame nga u bonya ha ito, kha nomboro dzi tevhelaho:

082 419 0013 kana ndondola@gmail.com

[Tshi bva kha: [google.com](https://www.google.com)]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

3.1 Ipfi 'ndondola' li na ndeme-de kha khungedzelo iyi? (1)

3.2 Fhungo asili: 'Vha a toda u gudiswa u lidza zwilidzo?'

Hu na tshiga tsha u vhala tsho shumiswaho, inwi tshi buleni ni dovhe ni sumbedze ndeme yatsho khungedzeloni iyi. (2)

3.3 Lifurase ili, '... vha do tuwa vha sa nangwi', li ni disela tshifanyiso-de maelana na khungedzelo iyi? Khwathisedzani muhumbulo wanu. (2)

3.4 Nani phindulo yoneyone kha mutevhe wo newaho afho fhasi u bvisela khagala muhumbulo wa fhungo li tevhelaho.

Ipfi 'kavha' khungedzeloni iyi, li amba u ...

A dzula fhasi.

B dzula kha tombo.

C swika tsini na vhathu.

D swika fhethu. (1)

3.5 Fhungo asili: 'Vha guda u lidza ... vhathu vha fumi'.

Ndi thekhiniki-de ye mukungedzeli a i shumisa fhungoni ili? Tikedzani phindulo yanu. (2)

3.6 Sedzulusani khungedzelo iyi.

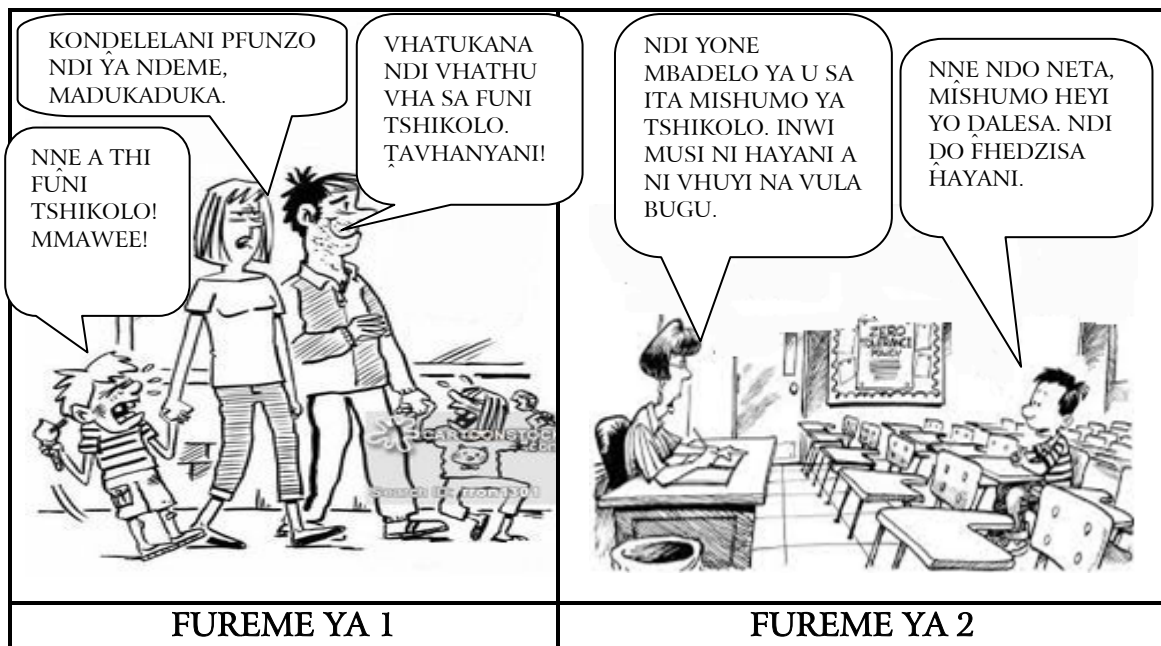
Ni nga ri mini nga kushumisele kwa zwo fanyiswaho na zwo tou nwalwaho kha u bvisela khagala ndivho ya mukungedzeli? Tandavhudzani kuhumbulele kwanu. (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWINWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA E uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

[Zwi bva kha: [google.com](https://www.google.com)]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

- 4.1 Talelani fureme ya 1.
Ndi zwifhio zwine muoli a khou ri tanela zwone? (1)
- 4.2 Talelani fureme ya 2.
Ndi vhufhio vhudifhinduleli vhune ha khou taniwa nga fureme iyi? (2)
- 4.3 No sedza fureme ya 1 na ya 2, sumbedzani vhushaka vhune ha vha hone. (2)
- 4.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho afho fhasi:
Fureme ya 2 i sumbedza ...
  - A riwana ane o sokou dzulaho kilasini.
  - B riwana ane a khou thusiwa u riwala mushumo wa tshikolo.
  - C riwana ane khou kombetshedzwa u ita mushumo wa tshikolo.
  - D riwana ane khou tamba kilasini. (1)

4.5 Tālelani fureme ya 1.

Talutshedzani vhuḍipfi ha vhana no ḍisendeka nga mbonalo yavho. (2)

4.6 Ndi zwifhio zwine na nga eletshedza vhabebi vha vhana u itela uri vha si tangane na thaidzo iyi? Bulani ZWIVHILI. (2)

[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni ḍo kona u fhindula mbudziso dzo ḍisendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F

T̃HONIFHO MISHUMONI

- 1 Khorommbi o vha na mashudu a no nga phele. Henefha he a ri u ṭhaphudza pfunzo dzawe dza yunivesithi a mbo ḍi wana mushumo a songo vhuya a ṭwa a tshi kakarika! Minidzhere wawe o vha a sa mu funi zwone nge zwi tshi ḍa kha mushumo a vha a tshi tou vha masithesele. Vhaṇwe vhashumingae wo vha u tshi wana vho tou mu momela musi vha tshi ṭoda thuso yawe. 5
- 2 Henefho mushumoni ho vha hu na muṇwe musidzana wa tshitekeshi we a vha a tshi pfi Luambo, we minidzhere a vha a tshi dzulela u lila ngae nga u shaya hawe matshilisano avhuḍi. Liṇwe ḍuvha Luambo a ri kha Khorommbi: “Ibvani ṇḍilani ndi fhire.” Luambo o mangadza vhaṇwe vhashumi nga ukwu kuambele kwawe. Nangoho tshikolo tshi a gudisa muthu mikhwa yavhuḍi. Khorommbi o sokou mu sedza a mu vulela ṇḍila a fhira. Matsina a tshi khou amba nga u ralo o vha o thetsheleswa na nga minidzhere we a fhedza o mu vhidza a mu ṇea ṇḍatiso ya mulomo. O mu fhulufhedzisa uri arali a dovha u ḍo ḷa mushumo ṇḍauri ha na ṭhonifho. 15

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhaṭoli*]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

5.1 Kha mutaladzi wa 2, hu na ipfi: 'ṭhaphudza'.

Bulani liḥhambanyi ḷaḷo ni dovhe ni ḷi shumise fhungoni ḷi pfalaho. (2)

5.2 Kha mutaladzi wa 3, hu na tshigarukela. Sumbedzani ndeme yatsho afho he tsha shuma. (2)

- 5.3 Kha mutaladzi wa 7, hu na likateli.
Inwi li topoloni ni nee na thalutshedzo yalo. (2)
- 5.4 Kha phara ya 2, hu na limudi: 'Tbvani.'
Bulani lushaka lwa limudi lenelo ni sumbedze na mushumo walo. (2)
- 5.5 Isani fhungo li tevhelaho kha maambaitwa.
Luambo o mangadza vhanwe vhashumi nga kuambele kwawe. (1)
- 5.6 Kha mutaladzi wa 1, hu na liambele lo khakheaho. Li nwalululeni no li khakhulula. (1)
- [10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70